

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ХАРКТЕР РІШЕНЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Супрун Катерина Олександрівна
*студент-спеціаліст юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н.Каразіна
e-mail: mira417@ukr.net*

Ключові слова: судовий прецедент, судова практика, квазіпрецедент.

Сьогодні для України є характерною тенденція до формування самостійної судової гілки влади. Це породило питання можливості суддівського нормотворення в Україні, функціонування такого джерела права як прецедент.

Назріла необхідність у визнанні в Україні в якості джерела права судового прецеденту, який є більш гнучким ніж закон і здатний більш ефективно врегулювати суспільні відносини з урахуванням їх постійних змін.

Перевагами такого джерела права є його здатність створювати і фіксувати норму права більш оперативно, ніж у ході тривалого правотворчого процесу і можливість доповнити, конкретизувати закон приписом підзаконного характеру (аналогічно до відомчого нормотворення); заповнити, подолати прогалини у системі джерел права; забезпечити таким чином врегулювання більш широкого кола відносин [1, С.13].

Питання про наявність чи відсутність, рівно як і доцільність закріплення на законодавчому рівні в Україні судового прецеденту в якості джерела права давно обговорюється в юридичному співтоваристві. Нове положення судово-правової реформи в Україні із набранням чинності 30.07.2010г. Закону України від 07.07.2010р. № 2453-VI "Про судоустрій і статус суддів" надав особливу актуальність даному питанню і в якійсь мірі

навіть поставив крапку в ньому, хоча правильніше було б сказати, заклав основу для розвитку прецедентного права в нашій.

По суті, судовим прецедентом є рішення вищого судового органу по конкретній справі, обґрунтування якого в подальшому є обов'язковим для судів при вирішенні аналогічних справ.

Положення Закону закріплюють забезпечення Верховним Судом України однакового застосування судами норм матеріального права. Для цього законодавець наділяє Верховний Суд України як найвищий судовий орган в системі судів загальної юрисдикції повноваженнями по перегляду справ на підставі неоднакового застосування судами однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом [2].

До КПК України, ЦПК України, ГПК України та КАС внесені доповнення однакового змісту про те, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України [3, с.200].

Внесені зміни до процесуальних кодексів, які передбачають обов'язок суду першої інстанції при застосуванні тієї чи іншої норма матеріального права враховувати позицію ВСУ, викладену в його рішеннях, що прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд рішень у зв'язку з неоднаковим застосуванням одних і тих же норм матеріального права [4, С.18].

Таким чином, в Україні законодавчо був закріплений прецедентний характер рішень Верховного Суду України. Такі рішення мають всі ознаки прецеденту і покликані усунути неоднакове застосування судами одних і тих же норм матеріального права.

Існування в Україні прецедентного права жваво обговорюється і у зв'язку із створенням Конституційного Суду України, за яким на законодавчому рівні були закріплені функції нормоконтролю. Існують різні точки зору стосовно цієї проблеми. Одні вважають, що рішення Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів, постанов Верховної Ради України, указів та розпоряджень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, правових актів АРК є складовою частиною чинного законодавства і за юридичною силою мають пріоритет перед законом (тобто в ієрархії нормативно-правових актів займають місце після Конституції України), інші не визнають нормотворчих повноважень Конституційного Суду України і вважають, що його рішення є специфічним судовим прецедентом, який не може мати юридичної сили вищої від законів України, оскільки це не відповідає Конституції України.

Аналіз судових рішень в Україні дозволяє стверджувати, що прецедентний характер мають не тільки ті рішення, що містять норму права, а й ті, що містять правила – роз'яснення змісту норми права, а також рішення судів чи спеціальні акти судових органів, що містять критерії уподібненого застосування норм права. Проте, лише частину з них можна визнавати джерелами права.

Такий правотлумачний прецедент має володіти наступними ознаками:

- 1) має закріплювати правило-розуміння змісту норми права;
- 2) це правило об'єктивується в юридичних актах суду (рішеннях, висновках, вироків);
- 3) має створюватися при розгляді конкретної справи за умови необхідності з'ясування змісту норми;
- 4) має обов'язковий характер для судів як суб'єктів застосування права;
- 5) створюється лише спеціально уповноваженими на правотлумачну діяльність судами;
- 6) створюється лише у межах джерела права, яке тлумачиться;
- 7) має загальний характер.

Разом з тим, тлумачення часто є передумовою конкретизації або доповнення діючих норм. При здійсненні правотлумачної діяльності виявляється потреба у заповненні прогалини новою додатковою нормою, яка може регулювати суспільні відносини, що раніше не були регламентовані повністю чи частково, або конкретизації діючої норми права частково чи в цілому. В таких випадках створюється правило поведінки, що доповнює або розширює зміст діючої норми права, яке, зазвичай, фіксується в тому ж тексті, що й правило розуміння змісту цієї норми. Поряд із правотлумачними, Конституційний Суд України, в ході розгляду справ щодо відповідності Конституції України діючого законодавства, здійснює функції нормоконтролю [1, С.13-14].

Що ж стосується так званої “судової практики”, то її необхідно розмежувати на рішення вищих судів, якими долаються прогалини шляхом застосування аналогії закону чи права та актів Верховного Суду чи Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, в яких на підставі аналізу судових рішень створюються критерії уподібненого застосування права, способи подолання прогалин та юридичних колізій, усунення правозастосовчих помилок.

Стосовно актів Верховного Суду України та постанов Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, видається, що вони є різновидами як правозастосовчих прецедентів, так і правотлумачних (або змішаних прецедентів).

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 “Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ” містяться правоконкретизуючі положення загального характеру (критерії уподібненого застосування права – п. 2), правила застосування аналогії закону (ст. 125, 126 ЦПК України – п. 5), правила-роз’яснення (ст. 207–209 Земельного кодексу України – п. 13). Такого виду акти можуть містити і доповнюючу, похідну норму, яка створюється з метою заповнення прогалин у законодавстві, але має тимчасовий характер (до внесення в установленому порядку змін до діючого законодавства). Правозастосовчим прецедентам притаманні регулятивні властивості, але відсутній обов’язковий характер джерел права. Вони, як правило, мають такі ознаки:

- 1) створюються компетентними правозастосовчими суб’єктами;
- 2) фіксують розширений зміст принципу або норми права, або їх аналогію;
- 3) є підставою для розв’язання як конкретної, так і аналогічної справи;
- 4) мають письмову та юридичну форму виразу (як правило акту, що створює суб’єкт застосування права);
- 5) є критерієм уподібненого застосування права.

І хоча як правотлумачні та правозастосовчі, так і змішані прецеденти містять приписи, що мають регламентуючі властивості та нормативний характер, проте джерелами права вони не визнаються. Ці види прецедентів відрізняються від нормативно-правових прецедентів, насамперед тим, що створені на підставі диспозитивної, а не імперативної діяльності суддів і не створюють загальнообов’язкове правило поведінки. Таким чином, розмежування судових прецедентів на нормативно-правові, правозастосовчі та правотлумачні, а також аналіз їх юридичної природи дає підставу для висновку, що вони можуть бути додатковими джерелами права при умові офіційного їх визнання такими [1, С.13-15].

Попри законодавчу неврегульованість і неоднозначність цього питання, важливість постанов пленумів ВСУ, тлумачення закону в оглядах судової практики, рішень вищого суду по конкретних справах класично сприймаються як приклади для здійснення правосуддя, а сформульовані в них положення тлумачать, іноді доповнюють зміст нормативно-правових документів всіх рівнів.

Якщо проаналізувати існуючу судову практику, то стає очевидним, що акти ВСУ вже давно відіграють значення судового прецеденту для нижчих судів. Адже узагальнення судової практики та керівні роз’яснення щодо питань застосування законодавства є його правовою

позицією щодо того чи іншого право розуміння. І хоча ці керівні роз'яснення офіційно не визнано джерелом права, вони є обов'язковими для судів усіх інстанцій. І на практиці непоодинокими є випадки, коли судді роблять у своїх рішеннях посилання на акти ВСУ [5, С.64].

Повертаючись до аналізу ознак постанов Пленуму ВСУ, слід зазначити, що окремі з них є спільними з іншими ознаками нормативно-правових актів. Зокрема постанови:

- приймаються в особливому процесуальному порядку, визначеному Регламентом Пленуму ВСУ, затвердженим постановою Пленуму ВСУ від 10.06.2002 р. № 7;
- мають суворо визначену документальну форму – форму постанов;
- спрямовані на регулювання типових правовідносин;
- не персоніфіковані й адресуються до невизначеного великого кола осіб.

Однак, незважаючи на часткову спільність ознак, вважаємо, що підстави визнавати постанови Пленуму ВСУ різновидом нормативно-правових актів відсутні, оскільки вони не мають таких обов'язкових і визначальних ознак останніх, як: обов'язковий характер та прийняття в результаті правотворчої діяльності, дозволеної законом.

У ЗУ «Про судоустрій України і статус суддів» закріплено повноваження ВСУ давати судам загальної юрисдикції роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики. Тому можна говорити про офіційний характер роз'яснень, що містяться у постановах Пленуму ВСУ. Суть цих роз'яснень виражається у знятті ними невизначеності у змісті законів, інших нормативно-правових актів, що застосовуються судами, шляхом конкретизації неясних, неповних чи суперечливих положень законодавства.

Слід зазначити, що Пленум ВСУ не є правотворчим органом, а, значить, за своїми повноваженнями не вправі змінювати або доповнювати норми права.

Таким чином, постанови Пленуму ВСУ з питань застосування законодавства, – це різновид офіційного (виходять від уповноваженого органу) виду роз'яснень, що здійснюються дедуктивним методом – від загальних норм права до так званих правоположень, що їх конкретизують.

Останнім часом активізувались дискусії з питання, чи не є постанови Пленуму ВСУ судовими прецедентами.

Однак, що стосується постанов Пленуму ВСУ з питань застосування законодавства, то їх не можна вважати судовими прецедентами, оскільки вони є результатом не вирішення конкретної справи з конкретними обставинами, а узагальнення судової практики у певній категорії справ.

На сьогодні постанови Пленуму ВСУ з питань застосування законодавства – це не нормативно-правові акти, а різновид офіційних роз'яснень чинного законодавства, які не мають формально обов'язкової сили. Саме тому постанови Пленуму ВСУ і не можуть входити до системи джерел права України. Разом з тим, вони слугують фактичним орієнтиром як для судів, так і для інших суб'єктів-учасників правовідносин. У них містяться правоположення – концентровані вирази юридичної практики, фактичне застосування яких забезпечується повноваженнями вищої судової інстанції скасовувати рішення судів, які свідчать про неоднакове застосування судами касаційної інстанції законодавства [6].

Коли йдеться про практику суду як джерело права, то, виходячи з досвіду країн західної демократії, слід зазначити, що будь-яке рішення суду не може мати прецедентний характер, а тому й слугувати джерелом права. Особливо це стосується такого феномену, як Постанови Пленуму Верховного Суду, оскільки вони мають загальний характер й нагадують акти правотворчості. Такі акти слід називати актами “квзіпрецедентного права” [7, С.15].

Висновки: Виходячи з положень українського законодавства, законом закріплений прецедентний характер рішень Верховного Суду України. Його рішення є обов'язковими як для судових органів нижчих інстанцій, так і для інших органів державної влади. Суди

нижчих інстанцій повинні враховувати позиції Верховного Суду України при винесенні рішень. Встановлена відповідальність за невиконання рішень Верховного Суду України.

Прецедентами тлумачення є рішення Конституційного Суду України. Його рішення є обов'язковими як для самого суду, так і для судів загальної юрисдикції та інших органів державної влади.

Що стосується Постанов Пленуму Верховного Суду України, то вони мають деякі ознаки нормативно-правового акту і деякі – прецеденту. Але, тим не менше, їх не можна назвати ні тим, ні тим. Постанови Пленумів ВСУ являють собою офіційне роз'яснення норм матеріального і процесуального права. Деякі вчені схиляються до думки, що такі Постанови є «квзіпрецедентами».

Перелік використаної літератури:

1. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України [Текст]/ Л. Луць// Вісник Центру суддівських студій. – 2006. - №6 – С.9-15.

2. Толстих А. З судовою реформою в Україну прийшов прецедент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legart.net.ua/content/s-sudebnoi-reformoi-v-ukrainu-prishel-pretседent-0>

3. Шицький І. Компетенція Верховного Суду України в Контексті захисту права [Текст]/ І. Шицький// Право України. – 2010. - №10 – С.199-206.

4. Лукашев А. Последнее слово – за ВСУ [Текст]/ А. Лукашев// Юридическая практика. – 2011. - №48 (727) – С.18-19.

5. Доценко С.М. Вплив юридичних актів судових органів на систему джерел національного права [Текст]/ С.М. Доценко// Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна №841. Серія: Право. – 2009. – Випуск №1(5) – С.63-67.

6. Тетяна Карнаух. Постанови Пленуму Верховного Суду України: правова природа та місце в системі джерел права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yurincom.com/ua/analytical_information/?id=3497

7. Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні)/ С.В. Шевчук// Вісник Центру суддівських студій. – 2006. - №6 – С.15-19.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Пейчев Костянтин Прокоф'євич.